

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 128 2007

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2008 och för recensioner 1 september 2008.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367-8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 978-91-87666-25-4

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2007

romaner och noveller i bokform under de senaste 200 åren.

Jag menar också att Steiner delvis hamnar fel när hon hävdar att kommersiella aspekter fick allt större betydelse i den svenska bokbranschen under 1970-talet (s. 23). Visst stämmer det i den meningen att friprisreformen gav annorlunda och starkare ekonomiska incitament för förlag och bokhandel att satsa på bästsäljare. Men denna ”kommersialisering” (som ju är inbyggd i själva tanken på en bok*marknad*) kom just under sjuttiotalet, i spåren av ”förlagskrisen”, att balanseras av olika insatser för att befria litteraturen från marknadens makt – främst i form av ökad stipendiering till författarna (bibliotekersättningen) och stöd till förlagen för utgivning av kvalitetslitteratur (förlagsstödet). Decenniet innebar därmed också att betydelsen av anti-kommersiella aspekter var starkare än någonsin tidigare.

Jag tror att det är mot bakgrund av denna polarisering den starka kritiken mot Månadens bok måste förstås. Steiner menar själv att det är ”oklart” (s. 112) varför kritik riktades just mot Månadens bok, när det också fanns andra klubbar som sålde böcker lika billigt. Svaret tror jag fanns i en kombination av faktorer. En av dem var polariseringen mellan författare – i friprissystemet tenderade ju bästsäljarna att få allt större upplagor och generera allt större vinster (ett mönster som stred mot utjämningssträvanden inom t.ex. Författarförbundet och Författarförlaget). En andra faktor var att Månadens bok rymde material som dels var kulturellt högupprofilerat (ny skönlitteratur), dels var föremål för kulturpolitiska åtgärder (kvalitetsstöd) – klubben kommersialiserade helt enkelt material som av tradition ansågs vara anti-kommersiellt. En tredje faktor, slutligen, var att Månadens bok genom sin urvalsfunktion tycktes nagga av litteraturkritikernas funktion som smakdomare. Att så många kritiker lamenterade över brist på smak i klubbens urval berodde delvis på att kritikerna och klubben var inblandade i en kamp om smakbildningen. Och graden av förtrytelsen berodde naturligtvis på att klubben saluförde litteraturkritikens egen prestigelinje i böckernas värld – den nya skönlitteraturen.

Ordet ”mittfåra” används ofta pejorativt inom kulturkritiken som en slapp synonym till *middle of the road*. Men i verkligheten har ordet en långt mer positiv lexikalisk betydelse. En är den del av en ström eller ett vattendrag där vattnet strömmar

fortast, en annan den fördjupning som delar storhjärnan i två hemisfärer. Och i det manuella jordbruket var mittfåran den viktigaste och mest ansvarsfulla att plöja.

De här exemplen anförs visserligen inte i Ann Steiners avhandling, men de påminner om att titeln på den är välfunnet mångtydig. Titeln fångar den paradox som var Månadens bok – på en gång utskäld och central. Ann Steiner har tecknat klubbens tidiga historia och dess bredare sammanhang i en avhandling som på många sätt är imponerande. Det finns en djärvhet och vilja till systematik som inger respekt, en saklig blick för litteraturens villkor och en vilja att lösa stora uppgifter. Resonemangen bygger elegant och perspektivrikt på stora och skiftande typer av material och metoder. Det är i stort sett väl genomfört, det är resultatrikt och aktuellt. Att jag har haft invändningar mot vissa aspekter på Steiners bruk av kvantitativa metoder innebär inte att jag menar att de borde ha uteslutits. Tvärtom visar Steiners energiska analys av nära nittio verk hur väsentligt det är att använda sig av vad Franco Moretti har kalla ”fjärläsning”. *I litteraturens mittfåra* är ett glädjande och tankeväckande bidrag till den litteratursociologiska kartläggningen av litteraturens villkor och former.

Johan Svedjedal

Agneta Rehal-Johansson, *Den lömska barnboksförfattaren. Tove Jansson och muminverkets metamorfoser* (Skrifter utgivna av Svenska barnboks-institutet nr 93). Makadam. Göteborg & Stockholm 2006.

Huvudtiteln på Agneta Rehal-Johanssons avhandling *Den lömska barnboksförfattaren* är analog med Tove Janssons egen rubriksättning på en artikel som hon publicerade i tidskriften *Horisont* år 1961. Undertiteln fokuserar på den omvandlings- och utvecklingsprocess som Tove Janssons muminböcker genomgår under tidsperioden 1945–1970, d.v.s. från debutboken *Småtrollen och den stora översvämningen* t.o.m. *Sent i november*. Mellan dessa kronologiska ytterpoler rymms nio prosaberättelser om muminfamiljen och mumindalen i originalutgåva, tre reviderade titlar från år 1956, samt den slutliga muminsviten omfattande åtta titlar utgivna mellan åren 1968–1970.

Avhandlingen omfattar tio huvudkapitel. Des-

sa föregås av ett inledningsavsnitt och alltihop avrundas med ett slutord, varpå följer de för en akademisk avhandling så relevanta obligatorierna, i detta fall främst noter, käll- och litteraturförteckning samt en bildlista.

I inledningen redogör Agneta Rehal-Johansson för avhandlingens uppläggning och för tidigare forskning inom ämnesområdet. Här ges även en beskrivning av för undersökningen centrala verk i Tove Janssons produktion varpå själva undersökningsmaterialet ges en närmare precisering, inte minst med fokus på viktiga primärkällor som ingår i Tove Janssons samling på Handskriftsavdelningen vid Åbo Akademis bibliotek. Det inledande avsnittet utmynnar i en redogörelse för de metoder och teoretiska utgångspunkter som är riktgivande för undersökningen.

Stoffet i avhandlingens tio huvudkapitel är i allt väsentligt kronologiskt disponerat. I det första som omspannar tiden från Tove Janssons debut år 1945 fram till och med *Farlig midsommar* (1954) beskrivs författarens tidiga verk i ljuset av idyllens tradition, varvid även idyllens motpoler skisseras upp. Här anläggs även några psykoanalytiska perspektiv på muminfiktionen, framförallt knutna till utvecklingen i mumimböckerna som enligt avhandlingsförfattaren kan ses ”som en upprepad gottgörelse och realitetsprövning i litterär form” (s 80). Kapitel två fokuserar på Tove Janssons första revision av de tre tidigare verken *Kometjakten* (1946), *Trollkarlens hatt* (1948) och *Muminpappans bravader* (1950), samtliga utgivna i bearbetad form år 1956. I samband med denna första revision exkluderades debutboken som således inte kom att ingå i den slutliga muminsviten. Det tredje kapitlet behandlar perioden från *Trollvinter* (1957) till och med *Pappan och havet* (1965). I relief mot tidigare forskning skärskådas en del dubbelheter i texten och samtidigt åskådliggörs hur Tove Jansson utvecklade sina konstnärliga metoder i jämförelse med hennes tidigare verk.

Det fjärde kapitlet utgör en kortfattad introduktion till den genomgripande revision av muminverket som Tove Jansson ägnade sig åt sommaren 1967. Huvudlinjerna ifråga om bearbetningen skisseras upp och i de enskilda efterföljande kapitlen analyseras de företagna förändringarna verk för verk. I kapitlen 5, 6 och 7 granskas *Kometen kommer* (1968), speciellt i jämförelse med den tidigare utgivna *Kometjakten* (1946). I kapitel 8 nagelfars *Muminpappans memoarer* (1968) i jämförelse dels med den ursprungliga versionen *Mu-*

minpappans bravader. Berättade av Honom Själ (1950), dels med den bearbetade andra upplagan från år 1956 med titeln *Muminpappans bravader. Berättade av Honom Själ. Nedtecknade av Tove Jansson*. Kapitel 9 rymmer en sammanfattning av det genomgripande revisionsarbete som utmynnade i den slutliga muminsviten. Det avslutande tionde kapitlet inriktas på *Sent i november* (1970) som betraktas som en epilog till muminverket och i ett slutord betonas det mångbottnade och komplexa i Tove Janssons muminfiktion.

Rehal-Johanssons undersökning är såsom framgått både kronologiskt och hierarkiskt disponerad. Innehållsförteckningen ger en åskådlig bild av det materialbaserade närmelsesättet men blotrar även en del inkonsekvenser i uppläggningsen. Den senare revisionen år 1967 kunde gott ha återgetts enligt samma mönster som den tidigare (kapitlen 2 och 3), vilket hade gett en bättre balans och färre huvudkapitel. Samtidigt ter sig avsnittet om *Sent i november* (kapitel 10) alltför exkursbetonat för att i ett helhetsperspektiv fungera som huvudkapitel. Titelvalet fungerar och fångas väl motiverat upp under framställningens gång (t.ex. ss 14 och 174). När det gäller ordet ’metamorfoser’ som står i nyckelposition i undertiteln visar avhandlingsförfattaren att detta äger sin fulla in-teckning i Tove Janssons skapande. I beskrivningen av Tove Janssons idoghet att rensa bort det fantastiska (med undantag av *Trollkarlens hatt*) fastslår Rehal-Johansson emfatiskt: ”Det är metamorfofen, där det välbekanta oförmodat förvandlar sig till något främmande och skrämmande, där det tråkiga, trista, stillastående, instängda förvandlas till lycka, glädje, lek och äventyr, som är grunden för den dubbelhet som utmärker Tove Janssons fiktiva värld.” (s 284) Detta konstaterande äger sin riktighet och får sin fulla tyngd genom de ingående redogörelserna för hur muminsviten får sin definitiva omformning.

Uppläggningsen av de invecklade turerna i Tove Janssons många omarbetningar är inte den bästa. Det hade varit mera ändamålsenligt att behandla de olika varianterna på en och samma gång. Som det nu är frestar Rehal-Johansson upprepade gånger läsarens tålmod genom att referera framåt i texten, till och med utan exakta korshänvisningar (exempelvis ss 58, 103 och 111). Bristande koncentration i uppläggningsen tar sig även uttryck i att flera block-citat upprepas (t.ex. ss 91, 183 och ss 189, 262). Situationen underlättas inte av någon enstaka kors-

hänvisning som dessvärre visar sig vara felaktig såsom i not 424 (s 375). Ibland förekommer också överlappningar i noterna (jfr not 4 s 352 och not 391 s 373 f) i sammanhang (ss 98 och 174) där det hade varit betydligt mera överskådligt att presentera fakta på ett ställe och gärna genom direkt återgivning av primärmaterialet (svart vaxdukhäfte, signum 16:1). Inadvertenser av det här slaget gör att läsaren får anstränga sig en hel del och de många upprepningarna ger anledning till irritation.

Ifall helhetsuppläggningsen framstår som snårig och oöverskådlig lyckas Rehal-Johansson betydligt bättre i beskrivningen av sitt syfte. Till att börja med redogör hon klart och koncist för sina utgångspunkter (s 11 f). Denna redogörelse kompletteras och preciseras under gång (t.ex. ss 117, 171, 176 och 228). Preciseringsarna kan gälla enskilda kapitel men utsträcks ibland också till att förtydliga relationen till sekundärlitteraturen (Bachtin s 244) eller till något begrepp ('världsbildning' s 274). Närmelsesättet är klargörande och läsaren hålls informerad om i vilken riktning resonemangen kommer att föras.

Beträffande det begreppsliga reser sig emellertid en hel del invändningar. Först och främst gäller det uttrycket 'muminverket' som alltså ingår i avhandlingens undertitel. Ömsom talas det om 'muminsvit' och 'muminverk' innan läsaren (på s 23) finner en närmare förklaring. Även om uttrycket 'muminverket' därförinnan till och med förekommit i rubrikställning (s 16) förblir det fortfarande senare i framställningen (ss 170 och 221) något oklart vari skillnaden mellan 'muminverket' och 'muminsviten' egentligen ligger. Ett liknande påpekande kan göras ifråga om det andra uttrycket i avhandlingens underrubrik, nämligen 'metamorfoser'. Det förekommer i några sammanhang (ss 37, 76, 116) – likaså i rubrikposition (s 75) – men får sin egentliga förklaring först långt senare (s 284) i den passus i avhandlingens som ovan citerats i samband med mitt resonemang kring titelvalet. Läsaren får ett flertal gånger anledning att ställa frågan om det inte hade varit mera ändamålsenligt att i ett tidigare skede fastställa ett begrepps innebörd och därefter utnyttja detta. I avhandlingen inträffar det omvända, exempelvis ifråga om 'kronotopen' som förekommer i ett tidigare skede (ss 15 o 31) för att senare klarläggas (not 186 i anslutning till sidan 61) då det handlar om hur Tove Jansson utvecklar en egen verklighets- eller världsbildande kronotop i *Trollkarlens hatt*. Ordningföljden i introduktionen av centrala begrepp

är tidtals oklar och framställningen fördunklas också av diverse förgivettaganden som då Rehal-Johansson i en längre jämförande beskrivning av idyllen som genre talar om Tove Janssons "båda huvudmotiv" (s 38) utan någon närmare förklaring. Införståddheter av det här slaget drabbar lätt en forskare involverad i en långsiktig process.

På det principiella planet reser sig en del invändningar. Det framförs inga vägande skäl till att i stoffurvalet utesluta vissa sidor av det muminrelaterade (ss 16 och 25) men istället inkludera de självbiografiska berättelserna i *Bildhuggarens dotter* (1968). Rehal-Johanssons intresse för det självbiografiska bottnar främst i den psykoanalytiska fokusering som görs i avhandlingen. Härvidlag blir kronologin ställvis diffus som då Tove Janssons kuplett "Psykofnattvisan" från år 1963 lyfts fram för att belysa "den tidiga muminvärldens metamorfoser" (ss 75 och 375). Överhuvudtaget framstår de självbiografiska färgade texttolkningarna som problematiska. Associationerna ter sig alltför lättköpta t.ex. ifråga om Tooticki (ss 121 och 123), eller så brister det ifråga om akribin exempelvis i ett påpekande om Tove Janssons bindning till sin mor (s 127). Ibland förfaller Rehal-Johansson till hypotetiska antaganden som då hon spekulerar i att Tove Jansson skulle ha varit av samma åsikt som D.W. Winnicott när det gäller balansen mellan trygghet och spänning (s 78). Efter att avhandlingen lagts fram har situationen i det här avseendet kännbart förändrats tack vare Boel Westins grundläggande Janssonbiografi, våren 2007.

Ifråga om detaljer hakar läsaren ett flertal gånger upp sig på onyanserade eller direkt okritiska linjedragningar mellan Tove Janssons verk och Tove Jansson som person. Det kan gälla uppfattningen om hexameteridyllen (s 52) och kopplingen mellan Snusmumriken och Tove Jansson (s 140). Någon enstaka gång kan de självbiografiska färgade påståendena te sig direkt orimliga som då Tove Jansson från och med *Trollvinter* sägs ha "upphört att skapa sina berättelser i samspel med genremönster och texter från den litterära traditionen" (s 117). Missuppfattningar på grund av bristande läsarorientering hör till ovanligheterna men förekommer ifråga om *Bildhuggarens dotter*. Rehal-Johansson konstaterar att det i boken inte förekommer några syskon "som flickan Tove behöver vara svartsjuk på" (s 223), ett konstaterande som missar det faktum att brodern Per-Olov explicit omtalas i avsnittet "Hippa". På detaljnivå hade det varit framställningen till gagn ifall avhandlingsför-

fattaren mera genomtänkt och tålmodigt skulle ha utnyttjat sina primärkällor och istället förhållit sig mera kritiskt till det biografiska. På så sätt kunde karaktistiken av en gestalt som Sniff (s 261) ha utvidgats och fördjupats genom att ställas i relation till hela det textblad (mapp 3) som ingår i Tove Janssons manuskriptsamling på Åbo Akademis bibliotek.

Om formalia kan kort sägas att avhandlingen rymmer ovanligt många slarvfel. Även litteraturförteckningen rymmer några brister, exempelvis ifråga om titeln på en av Sven Willners essäsamlingar och ifråga om arbeten som saknas. Till de sistnämnda kan räknas artiklar av Juhani Niemi (*Nya Argus* 1/1994) och Bo E. Åkermark (*DN* 2.12 1973). Den mest iögonenfallande bristen är dock avsaknaden av ett personregister. En sådan försummelse gör att den här avhandlingen i praktiken inte kommer att återopas och citeras i den utsträckning den kunde förtjäna.

Agneta Rehal-Johanssons avhandling bygger på en klar arbetshypotes om att Tove Jansson, vid de två tillfällena hon reviderat sina muminböcker, haft de senast skrivna böckerna som norm. (s 27) Till de viktigaste resultaten av avhandlingen märks infriandet av den i inledningsavsnittet uttalade tesen om "att det är muminsviten och inte raden av originalutgåvor som bör ses som det egentliga muminverket". (s 12) Det i bästa mening tesdrivande anslaget i framställningen kommer även exempelvis till uttryck i betoningen av att *Pappan och havet*'s egenskap av äktenskapsbildning är betydligt mera avslöjande än vad som hittills konstaterats (s 143). I sammanhanget positionerar sig Agneta Rehal-Johansson både övertygande och klagörande gentemot tidigare forskare som W. Glyn Jones (framförallt ifråga om relationen mellan muminrollet och Mårran, respektive muminrollet och sjöhästarna (s 153), en positionering som i psykoanalytisk belysning åskådliggör att muminrollets val av Mårran framom sjöhästarna samtidigt är ett val av mamman (s 167). Ifråga om positionering i relation till tidigare forskning bör också avhandlingens många vidareutvecklingar av Boel Westins muminforskning lyftas fram. Hit hör exempelvis påpekandet om de svärförenliga dragen i *Kometjakten*, ett påpekande som – såvitt jag kan se – på goda grunder ifrågasätter "den pressade" läsningen av intrigen som presenteras hos Westin (s 193).

Till förtjänsterna i Agneta Rehal-Johanssons

arbete med muminsviten hör speciellt att hon vederlägger och vidareutvecklar flera karakteristika i Westins forskning. Hit hör alldeles särskilt bilden av *Kometen kommer*, om vilken hon övertygande beskriver hur det måleriska och det poetiskt-romantiska försvinner i samband med revisionen (s 236). I Rehal-Johanssons förhållningsätt till Westin kan ytterligare tilläggas att hon i sin problematisering av själva berättandet går betydligt djupare än Westin. Där Westin exempelvis nöjer sig med Bachtins Rabelaisbok griper Rehal-Johansson sig frejdigt an både *Discourse in the Novel* och *Dostojevskijs poetik*, vilket tillför en hel del i analysen av den i *Kometjakten* och *Kometen kommer* gestaltade hållningen till berättelsens personer och värld. Ett annat resultat av Rehal-Johanssons nyläsning av *Kometen kommer* visar hur den nytillkomna bihandlingen med Sniff som "uppförstorad aktör" samtidigt inför syskonrivaliteten som motiv (s 205). I sammanfattningen av Tove Janssons genomgripande revision av muminsviten år 1967 ger nedanstående rader en god helhetsbild av det perspektiveringsarbete som Agneta Rehal-Johansson har utfört:

Familjeliv ställs mot konstnärskap, äktenskap och familjebildning mot erotisk utlevelse, föräldraskap mot sexuella relationer. Det är motsatsförhållanden och motiv som, till skillnad från syskonrivaliteten, knappast är dolda. Att de inte tidigare har uppmärksamats tror jag kan bero på att motsatta existenser och livsval i muminverket inte ställs mot utan bredvid varandra, utan att kontrasteras, kommenteras eller värderas från författarens sida. Muminsviten formar sig på så sätt inte bara till en önskeuppfyllande freudiansk familjeroman om den goda familjen och den lyckliga, konfliktfria barndomen utan också till en romansvit om roller, identitet, familjelyckans pris och konstnärskapets villkor. (s 335)

Bland flera andra resultat av undersökningen som vore värda att lyftas fram märks ytterligare den i kapitel 4 pedagogiskt hållna beskrivningen av utgångspunkterna för Tove Janssons revisionsarbete år 1967. Likaså vill jag som en klar förtjänst framhålla Agneta Rehal-Johanssons argumentering för att på kvalitativa grunder övertyga oss om att *Kometen kommer* och *Muminpappans memoarer* är åtskilligt mycket bättre än motsvarande originalutgåvor.

Roger Holmström